

Extremism and Non-Development: Utilizing Sustainable Development as an Approach to Combat Extremism

Roya Jafari¹, Mehdi Zakerian Amiri^{2*}

1. PhD student in International Law, Faculty of Law, Theology and Political Science, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: royajafari1973@gmail.com

2. Associate Professor, Department of International Law, Faculty of Law, Theology and Political Science, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

*Corresponding Author: Email: m-zakerian@srbiau.ac.ir

ABSTRACT

Today extremism and any type of violent activities based on extremist idea have been become to one of the most controversial Threats to international peace and security. Combating this phenomenon is not properly successful by responsive measure, so its recommended by International intuitions that anti-extremist measures need to utilize a comprehensive policy that encompass all dimension and related matters in addition to suppressive measures, the policy has to consider preventive one. One of the most important function relied on preventive measures is recognition extremism causes and roots and its tendency expansion. Researches show non-development and deprivation of soci-economic rights is one of extremism expansion reasons. Focus on sustainable development may employ as a complementary solution in anti-extremist

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/JLR.2022.319400.1888

Received:
27 August 2022

Accepted:
29 October 2022

Published:
5 March 2024

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

policies. The article concluded that in order to utilize sustainable development for combat extremism, new approach for prioritizing of its Goals is needed and any sustainable development program have to reorganize under the flag of anti-extremism policies.

Keywords: Extremism, Preventive Measures, Non-Development, Social Fairness, Sustainable Development.

Excerpted from the Ph.D. thesis entitled "Sustainable Development in Anti-Extremism Policies", Faculty of Law, Theology and Political Science, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Acknowledgements: The authors would like to thank National Library of Iran and Ministry of Foreign Affairs Library for their Cooperation in Preparing and Writing this research

Author contributions:

Roya Jafari: Conceptualization, Methodology, Validation, Formal analysis, Investigation, Resources, , Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing

Mehdi Zakerian Amiri: Validation, Data Curation, Writing - Review & Editing, Supervision, Project administration

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Jafari, Roya & Mehdi Zakerian Amiri. "Extremism and Non-Development: Utilizing Sustainable Development as an Approach to Combat Extremism". *Journal of Legal Research* 22, no. 56 (March 5, 2024): 203-230.

Extended Abstract

Terrorism has been a threat to the lives and security of the Filipino people. The existence of various terrorist threats in this country inevitably necessitated a codified mechanism to deal with terrorist threats. The country's 2007 Human Security Act was enacted to combat terrorism and was intended to combat militants in the southern Philippines. Critics of the law argue that amending the law was necessary to pave the way for the prosecution and punishment of perpetrators of terrorism, which led to the passage of the 2020 Anti-Terrorism Act. The law's compliance with the Philippine Constitution is currently being challenged by various groups and human rights NGO's inside and outside the country and has been reviewed by the Supreme Court. But the then government, and especially president Duterte himself, was determined to pass the law quickly and showed no leniency in this regard. Nevertheless, Some Philippine government officials believe that a close reading of this new law shows that there is compliance with human rights standards, and this, in itself, can be considered as a strong reason for the law's compliance with international human rights instruments. A careful examination of the law can ultimately lead the analyst to conclude that, despite the lawmakers' consideration of compliance with human rights standards, which appear to have been largely successful, the issue of long-term detention can be considered a flaw for it. To think that the Anti-Terrorism Act 2020 ignores human rights in general— although there is still a lot of opposition to this Act – is perhaps due to a lack of accurate and scientific understanding. Of course, to truly understand the necessity of developing this law in the Philippines, it will be important to look at the social situation in this country. As mentioned earlier, Act 2020 repealed and replaced the Human Security Act of 2007, which was previously the Philippines' main anti-terrorism law.

The 2007 Act lacked provisions that obligate the Philippines, a UN member state, to implement UN Security Council resolutions such as Security Council Resolutions 2178 and 2396 to prevent the proliferation of foreign terrorists, such as the expansion of their recruitment and material support. Therefore, since the law was approved and implemented, it has not been able to be as effective as it should be in preventing terrorist acts in this country. With regard to the above, it can be said that despite the efforts of the 2020 law to eliminate the shortcomings of the previous law and the efforts to make the new law conform to international standards and criteria, which seem to have been significantly considered in this document, the most important issue and, in fact, the objection to the new law is to some extent the issue related to the broad definition of terrorism, on the one hand, and long-term detention, on the other; an issue that

has been the consensus of many domestic and foreign human rights critics.

As mentioned above, a close look at the section related to long-term detention and its subsequent provisions shows that the compilers of this section of the law, despite many domestic and foreign criticisms and oppositions, have also achieved success in this regard. They have respected human rights standard, though up to a point, which would not be fair to ignore.

Terrorists never sit still and terrorism is constantly changing. On the other hand, the intensified terrorist activities in this region (Southeast Asia), due to the invitation of foreign terrorist groups from their supporters to convey the messages of their operations to different places, has always been an important issue and dilemma for the Philippine statesmen. Therefore, this country should, necessarily, take a step in this direction so that it can attract the attention of international institutions regarding the serious fight against terrorism to get out of the gray list. The necessity of this becomes even more apparent due to the volume of domestic and foreign media blitz after the hard and furious struggle of the police of this country to contain terrorism, especially at the beginning of Rodrigo Duterte's presidency in 2016. The Philippines has long been under pressure due to human rights issues, especially regarding the killings related to the aforementioned police struggle.

Human rights organizations have many times asked the officials of their country to take practical action against this country in this regard. The presentation of the arms embargo bill by several members of the American parliament and the warning of the European Union to the Philippines regarding trade sanctions are among them. Therefore, the then government of this country deemed it necessary to pass the said law and it seems that considerable efforts have been made in the drafting of this law to make it conform to the standards of human rights and the international obligations of the Philippines, although in certain sections this has been treated with negligence.

افراط‌گرایی و توسعه‌نیافتگی: بهره‌گیری از توسعه پایدار به‌عنوان راهکار مقابله با افراط‌گرایی

رویا جعفری^۱، مهدی ذاکریان امیری^{۲*}

۱. دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل عمومی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Email: royajafari1973@gmail.com

۲. دانشیار، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

* نویسنده مسئول: Email: m-zakerian@srbiau.ac.ir

چکیده:

امروزه افراط‌گرایی و انواع اقدامات خشونت‌آمیز مبتنی بر عقاید افراط‌گرایانه، به یکی از چالش‌برانگیزترین تهدیدها برای صلح و امنیت بین‌المللی تبدیل شده است. مبارزه با این پدیده از طریق اقدامات واکنشی نتوانسته به شکل مناسبی موفق باشد؛ بنابراین به توصیه نهادهای بین‌المللی لازمه اقدامات ضد افراط‌گرایی بهره‌گیری از یک سیاست جامع است که تمام جوانب و موضوع‌های مرتبط را پوشش دهد. این سیاست علاوه بر اقدامات مقابله‌ای باید به اقدامات پیشگیرانه نیز توجه داشته باشد. یکی از مهم‌ترین کارکردهای اقدامات پیشگیرانه، شناسایی علل و ریشه‌های شیوع افراط‌گرایی و گسترش گرایش به سوی آن است. تحقیقات نشان می‌دهد توسعه‌نیافتگی و محرومیت از حقوق اقتصادی و اجتماعی در کنار سایر علل، به‌عنوان یکی از دلایل گسترش افراط‌گرایی شناخته شده است. تمرکز بر روی اهداف توسعه پایدار می‌تواند به‌عنوان یک راهکار تکمیلی در سیاست‌های مقابله با افراط‌گرایی به کار گرفته شود. ارزیابی صورت گرفته

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/ILR.2022.319400.1888

تاریخ دریافت:

۵ شهریور ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۷ آبان ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۱۵ اسفند ۱۴۰۲

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

در مقاله حاضر مبین آن است که به منظور بهره‌گیری از توسعه پایدار در مقابله با افراط‌گرایی رویکرد جدیدی نسبت به اولویت‌بندی اهداف آن مورد نیاز است و لازم است برنامه‌های توسعه پایدار زیر بیرق سیاست‌های مقابله با افراط‌گرایی بازتعریف شوند.

کلیدواژه‌ها:

افراط‌گرایی، اقدامات پیشگیرانه، توسعه‌نیافتگی، عدالت اجتماعی، توسعه پایدار.

برگرفته از رساله دکتری با عنوان «توسعه پایدار در سیاست‌های مقابله با افراط‌گرایی»، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

قدردانی:

بدین وسیله از کتابخانه ملی ایران و کتابخانه وزارت امور خارجه بابت همکاری در تهیه و نگارش این پژوهش سپاسگزاری می‌شود.

مشارکت نویسندگان:

رویا جعفری: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - بررسی و ویرایش، نوشتن - پیش‌نویس اصلی.

مهدی ذاکریان امیری: اعتبارسنجی، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

جعفری، رویا و مهدی ذاکریان امیری. «افراط‌گرایی و توسعه‌نیافتگی: بهره‌گیری از توسعه پایدار به‌عنوان راهکار مقابله با افراط‌گرایی». مجله پژوهش‌های حقوقی ۲۲، ش. ۵۶ (۱۵ اسفند ۱۴۰۲): ۲۰۳-۲۳۰.

مقدمه

اهمیت چالش ناشی از گسترش و شیوع افراط‌گرایی باعث شده شورای امنیت در موارد متعددی آثار جهانی‌های افراط‌گرایانه را به‌عنوان تهدیدی بر امنیت، ثبات و توسعه اقتصادی و اجتماعی^۱ قلمداد کند و حتی آن را به‌عنوان عاملی برای وخیم‌تر شدن وضعیت مردم غیرنظامی^۲ بداند. در چنین مواردی سیاست‌های مقابله‌ای دولت‌ها با این پدیده بیشتر مبتنی بر به خدمت گرفتن توان واکنشی^۳ از قبیل اقدامات نظامی و نظارتی (قدرت سخت^۴) است. این اقدامات اشخاصی را هدف قرار می‌دهند که پیش از این به نحوی با افراط‌گرایی همسو گشته‌اند؛ اما بررسی اثربخشی این اقدامات نشان می‌دهد در عمل این راهکارها موفقیت چندانی به همراه نداشته است.

همین امر باعث شده تا توسل به رویکردهای جامع‌تری مورد توجه نهادهای مختلف قرار گیرد که به ریشه‌های پیدایش و همین‌طور شیوع افراط‌گرایی نیز توجه دارند. در یونسکو این باور وجود دارد که مقابله با افراط‌گرایی خشونت‌آمیز کافی نیست، بلکه ما نیازمند پیشگیری هستیم. هیچ‌کس با افراط‌گرایی خشونت‌آمیز متولد نمی‌شود، بلکه مجبور به این امر می‌شوند. خلع سلاح فرایند افراط‌گرایی باید به وسیله حقوق بشر و حاکمیت قانون، همراه با گفتمانی و رای تمام خط قرمزها، از طریق توانمندسازی زنان و مردان آغاز شود^۵. همین امر سبب می‌شود تا رویکرد به‌کارگیری قدرت نرم در کنار برخوردهای قهری نیز معرفی شود^۶.

هر چند ریشه‌های اولیه شیوع افراط‌گرایی را باید در عقاید و باورهای جستجو نمود که ایدئولوژی‌ها و رفتارها را بر پایه آن ایدئولوژی‌ها ترویج می‌کنند که مبتنی بر اقدامات خشونت‌آمیز است؛ اما توسعه و گسترش این عقاید و گرایش به سمت آنها تنها بر پایه مطلوبیت ذاتی چنین تفکراتی بنا نهاده نشده است. دلایل مختلفی می‌توانند باعث شوند تا افراد به سوی چنین تفکراتی متمایل شوند یا با ارتکاب رفتارهای خشونت‌آمیز افراط‌گرایانه همسو گردند. این عوامل می‌تواند برای هر شخص متفاوت باشد. زندگی در یک جامعه مبتنی بر تفکرات افراط‌گرایانه و رشد در چنین بستری هر چند می‌تواند یک علت غالب باشد ولی

1. SC, Resolution 2482, UN Doc. S/RES/2482, 19 July 2019, 2.

2. SC, Resolution 2511 (2020), UN Doc. S/RES/2511, 25 February 2020, 1.

3. Reactive Measures

4. Hard Power

5. UNESCO, Preventing Violent Extremism, last Accessed 10/9/2021, <https://en.unesco.org/preventingviolentextremism>

6. Ratna Ghosh & et al., "Can education counter violent religious extremism?" Canadian Foreign Policy Journal, 23, 2(2017), 117-133.

علت تام نیست. در مواردی اوضاع و احوال خارجی فضایی را ترسیم می‌کند که جامعه‌پذیری عقاید و ایده‌های افراط‌گرایانه بوده و از معرفی آن استقبال می‌کند. یکی از این عوامل می‌تواند توسعه‌نیافتگی و محرومیت‌های اقتصادی و اجتماعی باشد. این تحقیق درصدد بررسی وجود این مقوله به‌عنوان یکی از علل افراط‌گرایی و موقعیت آن می‌باشد و در این راستا نقش اهداف توسعه پایدار برای مقابله با افراط‌گرایی بررسی می‌شوند.

۱- مفهوم افراط‌گرایی

در بررسی نقش توسعه‌نیافتگی و محرومیت از حقوق اقتصادی و اجتماعی در شیوع افراط‌گرایی، گام نخست شناخت این مفهوم و ابعاد افراط‌گرایی به‌منظور شناخت جنبه‌هایی از آن است که تحت تأثیر محرومیت‌های مذکور شکل گرفته یا توسعه می‌یابند. با وجود اهمیت این پدیده، در هیچ یک از اسناد بین‌المللی تعریفی از آن به عمل نیامده است. به عقیده برخی، افراط‌گرایی ریشه در نوعی برداشت از اندیشه‌های سلفی دارد و آن به معنای بازگشت به تعالیم اسلام با الگوبرداری کامل از دوره سلف (سه قرن نخست اسلامی)، در قالب تشویق به انفتاح باب اجتهاد، خوانش‌های حداکثری از دین و مخالفت با فلسفه، تصوف و تشیع است.^۷ هر چند به نظر می‌رسد می‌توان برداشت‌های اشتباه از تعالیم دینی را به‌عنوان زمینه‌سازی برای گرایش به رفتارهای افراط‌گرایانه با رویکرد اعتقاد دینی دانست، باید توجه داشت که افراط‌گرایی می‌تواند به دلایل دیگری نیز گسترش یابد و نمی‌توان و نباید آن را الزاماً با سلفی‌گری یکی پنداشت.

افراط‌گرایی خشونت‌آمیز یا رادیکال هم می‌تواند به اظهار دیدگاه‌های افراط‌گرایانه اطلاق شود و هم به اجرای عملی خشونت. آژانس ایالات متحده برای توسعه بین‌المللی، رادیکالیسم را به‌عنوان عمل دفاع، مداخله، آماده‌سازی یا هر شکل پشتیبانی ایدئولوژیک دیگر یا خشونت توجیه شده با اهداف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی تعریف می‌کند.^۸ به عقیده این نهاد «حمایت، مشارکت، ارتکاب یا سایر اشکال حمایت ایدئولوژیک تحریک‌کننده یا توجیه‌کننده خشونت نسبت به اهداف اجتماعی، اقتصادی

۷. توحید محرمی، «ناسازگاری افراط‌گرایی و خشونت با مفهوم جهاد در اسلام»، فصلنامه علمی مطالعات فرهنگ-ارتباطات، ۵۰، (۱۳۹۹)، ۲۲۹.

8. Kartika Bhatia and Hafez Ghanem, "How do education and unemployment affect support for violent extremism? Evidence from eight Arab countries". *Global Economy and Development Working Paper*, 102, March 2017, 2.

و سیاسی جامعه» باید افراط‌گرایی در نظر گرفته شود.^۹ همین طور اف بی آی^{۱۰} آن را تشویق، تحسین، توجیه یا حمایت از ارتکاب اقدامات خشونت‌آمیز به منظور دستیابی به اهداف سیاسی، ایدئولوژیک، مذهبی، اجتماعی یا سیاسی تعریف می‌کند^{۱۱} با وجود اهمیت امر و توجه نهادهای بین‌المللی به مقابله با افراط‌گرایی، این نهادها رویکرد متفاوتی را در این خصوص در پیش گرفته‌اند.

دبیر کل سازمان ملل متحد آن را پدیده متنوعی معرفی می‌کند که هیچ تعریف واضحی از آن وجود ندارد.^{۱۳} در دیگر نهادهای بین‌المللی نیز بیشتر به ذکر اصطلاح «افراط‌گرایی خشونت‌آمیز»^{۱۴} اکتفا می‌شود.^{۱۵} قطعنامه «جهان علیه خشونت و افراط‌گرایی خشونت‌آمیز» مجمع عمومی نیز آن را در کنار خشونت فرقه‌ای^{۱۶} و آشکال تروریسم قرار می‌دهد.^{۱۷} این رویکرد در «برنامه عمل برای پیشگیری از افراط‌گرایی خشونت‌آمیز» دبیر کل^{۱۸} و همین‌طور رویه شورای حقوق بشر نیز مشاهده می‌شود. این نهاد در قطعنامه ۳۰/۱۵ مورخ اکتبر ۲۰۱۵ نگرانی عمیق خود را از تهدیدهای ناشی از اقدامات منشعب از افراط‌گرایی خشونت‌آمیز و تروریسم مبتنی بر ایدئولوژی‌های افراطی یا نابردباری‌های افراط‌گرایانه نسبت به تحقق حقوق بشر، همین طور رشد فزاینده سوءاستفاده از حقوق بشر توسط تروریست‌ها و افراط‌گرایی خشونت‌آمیز (شامل قتل غیرقانونی، هدف قرار دادن عمدی غیرنظامیان اعم از سربازگیری و استفاده از کودک‌سربازها، خشونت جنسی و تمام آشکال خشونت، تغییر^{۱۹} اجباری، شکنجه و آزار و اذیت هدفمند افراد بر مبنای مذهب و باور آنها، جابه‌جایی اجباری و سوءاستفاده از زنان و کودکان و اقدامات خشونت‌آمیز علیه اعضای اقلیت‌های قومی و مذهبی و قاچاق افراد به خصوص اقلیت‌ها) بیان می‌کند.^{۲۰} به نظر می‌رسد این رویکرد از یک سو عامدانه درصدد عدم ارائه تعریفی از افراط‌گرایی است که

9. CT Strategic Communications, International Center for Counter-Terrorism, last Accessed 10/9/2021..

10. FBI

11. Department of Justice, last Accessed 10/9/2021.

۱۲. انجمن جهانی اقتصاد (World Economic Forum) و دیپارتمان ایالات متحده مکرراً افراط‌گرایی خشونت‌آمیز را آنچه

تروریسم می‌شناسیم معرفی می‌کنند.

Faisal J. Abbas, Is It Called 'Terrorism' or 'Violent Extremism'? Jun 02, 2016.

13. GA, Plan of Action to Prevent Violent Extremism Report of the Secretary-General, UN Doc A/70/674, 24 December 2015, 1.

14. Violent Extremist

15. Ibidem. 2.

16. Sectarian

17. Ibidem. 2.

18. GA, Plan of Action to Prevent Violent Extremism, 2.

19. Conversions

20. Ibidem. 2.

بتواند به‌واسطه انعطاف‌پذیری این مفهوم آشکال جدیدتر را نیز تحت پوشش قرار دهد و از سوی دیگر این رویکرد تحت تأثیر کارکردهای نهادهای بین‌المللی است که بیشتر به بروزهای خارجی آن، از جمله ارتباط آن با تروریسم^{۲۱} و نقض حقوق بشر توجه دارند تا تمرکز بر عقاید درونی فاقد آثار بیرونی؛ اما به طور کلی می‌توان افراط‌گرایی را به معنای رفتارهای خارجی منشعب از باورهای افراط‌گرایانه در نظر گرفت. بر این اساس لازم است تا عناصر افراط‌گرایی مورد بررسی قرار گیرد.

۲- عناصر افراط‌گرایی

با توجه به رویکرد اشخاص و نهادهای مختلف می‌توان نتیجه گرفت افراط‌گرایی متشکل از دو عنصر ایدئولوژی افراط‌گرایانه و رفتار افراط‌گرایانه است که تحت عنوان خشونت افراط‌گرایانه در اسناد بین‌المللی منعکس شده است. لذا هر یک از این عناصر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۱- ایدئولوژی افراط‌گرایانه

نخستین عنصر افراط‌گرایی، ایدئولوژی افراط‌گرایانه است. این عنصر عامل متمایزکننده افراط‌گرایی از تروریسم می‌باشد^{۲۲} و ریشه آن نیز در برداشتهای نادرست از دین توسط گروه‌های سلفی نسبت داده شده است که خشونت در جهان اسلام را امری طبیعی نشان می‌دهد^{۲۳}. برخی واژه افراط را به معنای فاصله گرفتن از هنجارها تعریف می‌کنند^{۲۴}. به عقیده نهاد استراتژی مقابله با افراط‌گرایی انگلستان افراط‌گرایی‌ها به‌وضوح ایدئولوژی‌ها و اقداماتی که به طور مستقیم با باورهای مشترک ما در تعارض هستند را ترویج یا توجیه می‌کنند. تروریست‌های اسلام‌گرای انگلستان^{۲۵} دموکراسی را رد نموده و اقداماتی را که توسط گروه‌های افراط‌گرایی همچون داعش انجام می‌گیرد را مورد تجلیل قرار می‌دهند. هر چند آنها به طور مستقیم مشارکت در خشونت را (که می‌تواند غیرقانونی باشد) تشویق نمی‌کنند، ولی

21. UNSC, Threats to international peace and security caused by terrorist acts, resolution 2178, UN Doc. S/RES/2178 (2014), 24 September 2014.

22. Paul Wilkson, Extremist ideologies and movements in democratic societies», *Policy Studies*, 6, 3(1986), 26.

۲۳. منصور میراحمدی و علی اکبر ولدبیگی، «جریان‌های سلفی؛ از انقیاد تا افراط‌گرایی»، جستارهای سیاسی معاصر، ۵، (۱۳۹۳)، ۱۱۲.

۲۴. فاطمه متوسلی، «افراط‌گرایی خشونت‌آمیز تحت تأثیر مبانی فکری بنیادگرایی (۱): مروری بر نظریه‌های علوم اجتماعی» پژوهش ملل، ۴۵، (۱۳۹۸)، ۴۸.

۲۵. این مطلب صرفاً ترجمه سند مذکور است و اشاره به آن به معنای هیچ تأییدی مبنی بر تروریسم دانستن عقاید اسلامی نیست.

به‌دقت خشونت را به‌عنوان امر اجتناب‌ناپذیری برای دستیابی به اهداف مطلوبی که برای ایدئولوژی آنها لازم است منعکس می‌سازند.^{۲۶} البته باید توجه داشت که همیشه تمام گروه‌های افراط‌گرا مرتکب اقدامات تروریستی و خشونت‌آمیز نمی‌شوند.^{۲۷} بنابراین می‌توان عنصر ایدئولوژی را شامل دو دسته دانست. در دسته نخست ایدئولوژی افراط‌گرایانه‌ای قرار دارد که منتهی به ارتکاب اعمال خشونت‌آمیز می‌شود و در دسته دیگر ایدئولوژی افراط‌گرایانه‌ای که از ایدئولوژی مرتکبین طرفداری می‌کند یا ارتکاب اقدامات خشونت‌آمیز توسط آنها را توجیه می‌کند. گروه‌های اخیر هر چند خود اقدام به ارتکاب اقدامات خشونت‌آمیز نمی‌کنند ولی این اقدامات را تشویق نموده یا دست‌کم آنها را موجه می‌دانند.

۲-۲- اقدامات افراط‌گرایانه

اقدامات افراط‌گرایانه^{۲۸} دومین عنصر افراط‌گرایی است که متشکل از ارتکاب رفتار و اعمال اغلب خشونت‌آمیزی است که ریشه در عقاید افراط‌گرایانه دارند. برخی تحقیقات در آمریکا نیز اظهار می‌دارد: افراد رادیکال تحت تأثیر فاکتورهای محیطی مختلفی قرار دارند که در معرض جهانی‌های افراط‌گرایانه قرار داشته و متعاقباً توسط اعضای آن جامعه تقویت می‌شوند.^{۲۹} این خشونت به معنای تلاش برای کشتار چندجانبه افراد^{۳۰} تعریف شده است که می‌تواند دلایل متنوعی از جمله عدم اعتماد، افسردگی، فقر و غیره داشته باشد که هم‌زمان عمل می‌کنند.^{۳۱} افراط‌گرایی خشونت‌آمیز عقیده و اعمال اشخاصی را توصیف می‌کند که برای دستیابی به اهداف ایدئولوژیکی، دینی یا سیاسی از خشونت، پشتیبانی یا استفاده می‌کنند. این شامل تروریسم، اشکال دیگر خشونت با انگیزه‌های سیاسی و بعضی از انواع خشونت‌های گروهی می‌شود. تمام اشکال افراط‌گرایی خشن، بدون در نظر داشتن محرک و انگیزه آنها، به جای طرز عمل‌های مثبت و دموکراتیک، در تلاش تغییر از طریق ترس و ارعاب می‌باشند.^{۳۲} این رفتار

26. UK Secretary of State for the Home Department, Counter-Extremism Strategy, U K, 2015, P.11..

27. Terrorism and Extremism: Parents' Q&As, last Accessed 12/9/2021.

28. Extremist Actions

29. Youngblood, Mason, Extremist ideology as a complex contagion: the spread of far-right radicalization in the United States between 2005-2017, *Humanities and Social Sciences Communications*, 7, 49 (2020), 1.

30. Kill Multiple Individuals

31. Mass Violence and Extremism: Information for Educators and School Administrators, A joint project of the Anti-Defamation League and START, The National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, last Accessed 15/9/2021.

32. Living Safe Together, What is violent extremism?, last Accessed 15/9/2021.

در سطح وسیع حتی می‌تواند در قالب نسلکشی نیز بروز نماید^{۳۳}، به‌گونه‌ای که گسترده‌ترین شکل ارتکاب اقدامات افراط‌گرایانه خشونت‌آمیز می‌تواند به ژنوساید نیز منتهی شود؛ بنابراین حتی می‌توان اقدامات افراط‌گرایانه را با جمع شرایط آن به‌عنوان یکی از اشکال نسل‌کشی نیز در نظر گرفت؛ اما مسئله دیگری که باید به آن توجه شود ریشه‌ها یا علل شیوع افراط‌گرایی است.

۳- علل ایجاد و توسعه افراط‌گرایی

زمانی که داعش در سال ۲۰۱۳ با حملات گسترده در عراق و سوریه اعلام موجودیت و هدف خود را تشکیل دولتی اسلامی اعلام کرد شاید کمتر کسی فکر می‌کرد که این گروه بتواند در دیگر مناطق جهان نفوذ کند. داعش به‌عنوان یک گروه تروریستی و افراط‌گرا از سراسر دنیا یارگیری می‌کند و در اکثر مناطقی که افراط‌گرایی وجود داشته نه تنها افراد آن را جذب، بلکه در آنجا نیز نفوذ کرده و سعی در ایجاد پایگاه دارد^{۳۴}. این مسئله این سؤال را مطرح می‌سازد که علل گسترش و استقبال از افراط‌گرایی و خشونت افراط‌گرایانه چیست. عدم کفایت اقدامات نظامی در برابر افراط‌گرایی خشونت‌آمیز باعث شده است تا توجه به علل و ریشه‌های افراط‌گرایی مورد توجه قرار گیرد. شورای امنیت در قطعنامه ۲۱۷۸ شناخت تهدید ناشی از مبارزان تروریست خارجی را مستلزم شناخت جامع فاکتورهای زمینه‌ای آن معرفی می‌کند که عبارت‌اند از: پیشگیری از رادیکال شدن تروریسم، پیشگیری از سربازگیری و سفر مبارزان تروریست خارجی، تخریب پشتیبانی‌های مالی آنها و مقابله با افراط‌گرایی خشونت‌آمیزی که می‌تواند برای تروریسم سودمند باشد. مقابله با تحریک اقدامات تروریستی که ریشه در افراط‌گرایی یا نابردباری دارد.^{۳۵} دلایل مختلفی را می‌توان برای این امر برشمرد. از جمله این موارد می‌توان به نقش قدرت‌های خارجی و استفاده از افراط‌گرایی برای منافع خود، وجود بسترهای فرهنگی افراطی در جوامع و غیره نام برد؛ اما یکی از دلایلی دیگری که می‌توان به آن اشاره کرد شکاف‌های اجتماعی، توسعه‌نیافتگی و محرومیت از حقوق اقتصادی و اجتماعی است.

۳۳. شورای امنیت بر این عقیده است که برخی از اعمال که منجر به جنایات جنگی، جنایت علیه بشریت یا ژنوساید می‌شود، به‌عنوان بخشی از ایدئولوژی یا اهداف داعش یا به‌عنوان ابزاری برای پاسخگو نگه داشتن اعضای این گروه مورد استفاده قرار می‌گیرد و بنابراین باید در کمک به مبارزه با افراط‌گرایی خشونت‌آمیز و تروریسم، لحاظ شوند.

UN, Resolution 2597, 17 September 2021, P.1.

۳۴. محسن اسلامی و بهروز ایاز، «بررسی علل نفوذ داعش در آسیای مرکزی و پیامدهای احتمالی آن»، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۲۱، ۶(۱۳۹۶)، ۲۲۶.

35. UN, Resolution 2597, Op.Cit .2.

۳-۱- اعتقادات افراط‌گرایانه در جامعه هدف

شاید بتوان یکی از پیش‌نیازهای مهم برای شیوع و گسترش افراط‌گرایی را وجود بسترهای اعتقادی دانست. وجود باورهایی که توجیه‌کننده رفتارهای افراط‌گرایانه در مواجهه با برخی از وضعیت‌ها، افراد یا اتفاقات باشند، قابلیت پذیرش رفتارهای افراطی از سوی بخشی از جامعه را تسهیل می‌کند. نمونه اصلی آن را می‌توان در انحرافات دینی و آموزش و تربیت این عقاید جستجو نمود. برخی تحقیقات نیز حاکی از وجود مدارکی در رابطه با افراط‌گرایی دینی و شیوه استفاده از آموزش‌های دینی در شکل‌گیری افراط‌گرایی است که نتایج آن بر مؤلفه‌های اعمال خشونت علیه مخالفان یا دگراندیشان، کافر پنداشتن مخالفان، شرکت در بحث‌های افراط‌گرایانه و ترور شخصیت استوار بوده است.^{۳۶} شکل‌گیری جریان سلفی افراط در یک بستر تاریخی نشان می‌دهد؛ این جریان به لحاظ فکری ریشه در فقه حنبلی، حدیث‌گرایی و اندیشه‌های ابن تیمیه، ابن عبدالوهاب و ... داشته و در قالب فهم دینی سلف و باورهایی نظیر بدعت و جاهلیت، قواعد و هنجارهای رفتار خاصی مبتنی بر تکفیر و جهاد تولید می‌کند.^{۳۷} مبانی اندیشه و تعلقات ایدئولوژی، مؤثرترین منشأ سلفی‌گری است. سلفی‌گری در درون خود واجد گوناگونی‌هایی زیادی در رویکردهای تبلیغی، تکفیری و جهادی است که نسل دوم آن پس از ۱۱ سپتامبر و پراکندگی القاعده و نسل سوم آن ظهور داعش می‌باشد.^{۳۸} در این دسته، آموزش می‌تواند یکی از علل اصلی شکل‌گیری و شیوع افراط‌گرایی باشد.

وندروالت بر این عقیده است که آموزش می‌تواند در کنار دیگر عوامل و شرایط محیطی جوانان را از شیوه‌های عادی زندگی به‌عنوان شهروندان معقول به افراط‌گرایی سوق دهد.^{۳۹} در این حالت در جامعه باورهایی وجود دارد مبنی بر اینکه گروه خاصی باید از میان برداشته شوند و شایستگی زندگی را ندارند؛ بنابراین افرادی که دارای چنین اعتقاداتی هستند به سهولت به این گروه‌ها می‌پیوندند.^{۴۰} البته

۳۶. فرهاد رمضان‌زاده و سیدابراهیم میرشاه، «واکاوی افراط‌گرایی دینی و نقش تعلیم و تربیت اسلامی در مهار آن»، پویش در آموزش علوم انسانی، ۳، ۱۰ (۱۳۹۷)، ۸۲.

۳۷. عبدالله مرادی و نصرالله کلاتتری، مؤلفه‌های امکانی - امتناعی و کنش‌های انطباقی در روندهای آینده افراط‌گرایی سلفی در جهان اسلام، فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، ۲، ۱۰۲ (۱۳۹۹)، ۱۰۲.

۳۸. مرادی، پیشین، ۱۰۸ و ۱۱۱.

۳۹. وندروالت، یوهانس ال، نیاز به اصلاح سیاست آموزشی برای مقابله با افراط‌گرایی مذهبی با توجه به سه سند سیاست آفریقای جنوبی، فصلنامه ایرانی آموزش و پرورش تطبیقی، ۱، ۱ (۱۳۹۷)، ۲۹.

۴۰. از جمله در این رابطه نک:

Sarah Lyons-Padilla & et al, *Belonging nowhere: Marginalization & radicalization risk among Muslim*

باید توجه داشت که سلفی‌گری هر چند می‌تواند یکی از عوامل بسترساز باشد، به جهت تنوع مبانی افراط‌گرایی نباید بستر منحصر و تام برای کلیه اشکال افراط‌گرایی در نظر گرفته شود؛ بلکه هرگونه آموزه فارغ از اینکه به دین یا مذهبی منتسب شود یا خیر، می‌تواند در خود باورهای توجیه‌کننده واکنش‌های افراط‌گرایانه به دسته خاصی از گروه‌ها، رفتارها یا باورهای دیگر را داشته باشد.

۳-۲- توسعه‌نیافتگی به‌عنوان عامل سوق‌دهنده به سوی افراط‌گرایی

علاوه بر وجود اعتقادات افراط‌گرایانه، در جامعه عوامل جانبی دیگری نیز وجود دارد که برخی از اقشار جامعه را به سمت افراط‌گرایی سوق می‌دهند. در کنار عوامل خارجی، شکاف‌های اجتماعی و تبعیض و محرومیت‌ها از جمله این عوامل هستند. در همین راستا موسسه صلح ایالات‌متحده در تحقیقی بیان می‌دارد «گروه‌های افراط‌گرا در کشورهای شکننده‌ای رشد می‌یابند که نیازهای اساسی افراد تحقق پیدا نمی‌کند. اگر نگاهی به نقشه اماکنی انداخته شود که گروه‌های تروریستی در آنها عملیات انجام می‌دهند و حملات تروریستی رخ می‌دهد می‌توان انطباق بسیاری میان آنها با مناطقی یافت که دچار کمبود شدید توسعه‌یافتگی هستند».^{۴۱} تحقیقات مختلف، علل متنوعی را برای جذب افراد و جامعه به سوی افراط‌گرایی پیشنهاد می‌کنند. این مسئله از سوی برخی تحت عنوان محرومیت نسبی به‌عنوان یکی از عوامل شکل‌گیری سازگار سرخوردگی-پرخاشگری معرفی شده است. محرومیت نسبی به معنای اختلاف متصور میان انتظارات ارزشی و توانایی‌های ارزشی تعریف شده است.^{۴۲} دیویس وقوع انقلاب‌ها را به سرخوردگی ناشی از افول کوتاه مدتی دستاوردها در پی افزایش بلندمدتی می‌داند که انتظار افزایش مستمر [وضعیت ناامیدی] را پدید می‌آورد... انتظارات تحقق‌نیافته باعث احساس محرومیت می‌شوند... فرد محروم مجبور می‌شود با هر وسیله‌ای که در دسترس دارد سرخوردگی مادی یا روانی خود را علاج کند.^{۴۳} بسیاری از رفتارهای انحرافی از جمله جنایت، خودکشی و رفتارهای جنایت‌آمیز به احساس بی‌اعتمادی فراگیر ناشی از محرومیت نسبی نسبت داده می‌شوند.^{۴۴} به طور کلی سه الگوی محرومیت

immigrants, January 2016, last Accessed 16/9/2021.

41. Leanne Erdberg Steadman, The Role of Aid and Development in the Fight Against Extremism: International assistance can undercut radicalization by addressing the grievances that extremists use to recruit, United States Institute of Peace, February 4, 2020.

۴۲. تد رابرت گر، چرا انسان‌ها شورش می‌کنند؟ (تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۹۹)، ۶.

۴۳. همان، ۶۱.

۴۴. همان، ۶۴.

نزولی^{۴۵}، محرومیت ناشی از بلندپروازی^{۴۶} و محرومیت صعودی به‌عنوان الگوهای محرومیت نسبی منجر به سرخوردگی - پرخاشگری معرفی شده‌اند. هرگونه افول مطلق در موقعیت یا پتانسیل ارزشی یک گروه اجتماعی محرومیت نزولی را به وجود می‌آورد.^{۴۷} به نظر می‌رسد در تمام این الگوها یک وجه مشترک وجود دارد، فاصله میان وضعیت موجود و انتظارات از یک سو در حال افزایش است و از سوی دیگر جامعه‌ای که دچار حس محرومیت نسبی می‌شود امیدی به بهبود شرایط ندارد. در چنین شرایطی گرایش به سوی گروه‌های افراط‌گرا چه به صورت مشارکت فعال و چه در قالب پذیرش اقدامات آنها می‌تواند در میان بخشی از جامعه تقویت شود.

سفیر ایران در کوبا ضمن تشریح ریشه‌های افراط‌گرایی و تروریسم در خاورمیانه، توسعه‌نیافتگی سیاسی و اقتصادی را در کنار وجود حاکمیت‌های استبدادی و مداخلات قدرت‌های خارجی و استفاده ابزاری از افراط‌گرایی به‌عنوان ریشه‌های این پدیده معرفی می‌کند.^{۴۸} به طور مشابه سفیر ایران در سازمان ملل نیز فقر و توسعه‌نیافتگی را به‌عنوان عامل خشونت افراط و تروریسم معرفی می‌کند.^{۴۹} دبیر کل سازمان ملل عدم فرصت‌های اجتماعی اقتصادی، حاشیه‌نشینی و تبعیض، فقر و نقض‌های حقوق بشر و حاکمیت قانون، مخاصمات طولانی و بدون پایان و رادیکالیسم در زندان‌ها را از علل ظهور افراط‌گرایی می‌داند. برخی یکی از دلایل پشتیبانی از افراط‌گرایی خشونت‌آمیز یا رادیکال را بیکاری می‌دانند که در سال‌های اخیر رشد روزافزونی یافته است.^{۵۰} بنابر یک عقیده دیگر «معیارهای توسعه انسانی پایین، اختلافات شدید در دسترسی به فرصت‌ها و منابع طبیعی، فقر و حاکمیت ازهم‌گسیخته و سابقه جنگ و حاشیه‌نشینی اجتماعی به طور غالب در میان جوامع گرفتار افراط‌گرایی قابل مشاهده است. در چنین محیط‌هایی خشونت افراط‌گرایانه می‌تواند به‌عنوان یک جایگزین برای شکایت به وضع موجود ایفای نقش کند و این‌گونه نیز عمل می‌کند. تحقیقات دولت‌ها در مورد راه‌های مبارزه با شیوع افراط‌گرایی

۴۵. در این الگو وضعیت ارزشی جامعه را می‌توان این‌گونه به تصویر کشید که ۱- انتظارات ارزشی جامعه از توانایی‌های ارزشی آن بالاتر است؛ ۲- انتظارات ارزشی ثابت ولی توانایی‌های ارزشی تنزل پیدا می‌کند؛ بنابراین ۳- در گذر زمان فاصله میان انتظارات ارزشی و توانایی ارزشی بیشتر می‌شود.

۴۶. در این الگوی محرومیت در حالی که توانایی‌های ارزشی ثابت است، انتظارات ارزشی افزایش می‌یابد.

۴۷. همان، ۷۱.

۴۸. «توسعه‌نیافتگی برخی کشورهای منطقه حاصل نظام‌های استبدادی و موروثی است» تاریخ دسترسی، پایگاه خبری - تحلیلی قدس آنلاین، ۱۸ اردیبهشت ۱۳۹۵.

۴۹. «فقر و توسعه‌نیافتگی عامل خشونت افراط و تروریسم»، خبرگزاری دانشجو، ۲۰ بهمن ۱۳۹۴.

50. Bhatia, op. cit. 3.

خشونت‌آمیز نشان می‌دهد، افزایش تلاش‌ها برای دستیابی به توسعه می‌تواند به مقابله با این باور کمک کند که افراط‌گرایی خشونت‌آمیز تنها انتخاب پیش رو برای بهبود زندگی و ایجاد تغییرات اجتماعی می‌باشد»^{۵۱}. دبیر کل ملل متحد «عدم فرصت‌های اجتماعی-اقتصادی، حاشیه‌نشینی و تبعیض، فقر و نقض‌های حقوق بشر و حاکمیت قانون، مخاصمات طولانی و بدون پایان و رادیکالیسم در زندان‌ها»^{۵۲} را از علل شکل‌گیری افراط‌گرایی خشونت‌آمیز معرفی می‌کند.

در چنین فضایی نارضایتی عمومی که تأثیر فراوانی در بروز خشونت‌های سیاسی داشته به‌عنوان گزینه‌ای جذاب برای افراد برای توسل به فعالیت‌های تروریستی معرفی می‌شود. این مسئله در کشورهای درگیر جنگ و منازعه، به‌خصوص جنگ‌های داخلی و فرقه‌ای بیشتر است. در این کشورها درگیری‌های داخلی مانع بسیج منابع و امکانات آنها برای رسیدن به توسعه مطلوب گشته و در نتیجه زمینه‌ساز تشدید فقر، بیکاری، تورم، حاشیه‌نشینی، اقتدارگرایی نظامی می‌شود. توسعه‌نیافتگی یکی از عوامل اصلی گرایش به حرکت‌های خشونت‌آمیز و گاه تروریستی در این کشورها می‌تواند باشد. توسعه نیافتگی در کشورهای مسلمان منطقه خاورمیانه به‌خصوص عراق و افغانستان و نارضایتی عمومی تأثیر فراوانی در بروز خشونت‌های سیاسی داشته و فعالیت‌های تروریستی را به گزینه‌ای جذاب برای افراد آن جامعه تبدیل می‌سازد.^{۵۳} بحران هویت اجتماعی در افغانستان و همین‌طور ناکامی در تحقق بخشیدن حکمرانی مطلوب با شاخص‌هایی همچون ایجاد امنیت، اشتغال و خدمات‌رسانی در ابعاد گوناگون در عراق در کنار دیگر عوامل در نظر گرفته شده‌اند.^{۵۴}

مسئله رابطه میان فقر و افراط‌گرایی در تحقیقات مختلفی مورد تأیید قرار گرفته است. برخی ارتباط مستقیمی را میان فقر و افراط‌گرایی برقرار می‌دانند.^{۵۵} «در دهه‌های گذشته عقیده بر این بود که ارتباطی

51. Steadman, op. cit. 1.

52. Ibid. 6-8.

۵۳. سعید حق پرست، احسان شاکری و ربابه، «واکاوی علل توسعه‌نیافتگی سیاسی کشورهای مسلمان درگیر پدیده تروریسم در خاورمیانه»، فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، ۱۰، ۳ (۱۳۹۹)، ۲۵۸.

این مسئله از سوی فعالان مدنی افغانستان نیز مورد تأکید قرار گرفته است که افراط‌گرایی در این کشور ناشی از توسعه‌نیافتگی در این کشور می‌باشد. نک: فعالان مدنی: افراط‌گرایی در افغانستان و منطقه ناشی از توسعه‌نیافتگی سیاسی است»، آریانا نیوز، ۸ جدی ۱۳۹۳

<https://ariananews.af/fa>

۵۴. حق پرست، پیشین، ۲۶۸.

۵۵. امیرحسین خدادادی، «اقتصاد سیاسی و ریشه‌های تاریخی توسعه‌نیافتگی با تمرکز بر مطالعه تأثیر سیاست‌های استعماری بر روند تولید در کشورهای توسعه‌نیافته». سومین کنفرانس مهندسی صنایع، اقتصاد و مدیریت، ۱۳۹۹.

میان رادیکالیسم و فقر وجود ندارد و اگر هم چنین ارتباطی وجود داشته باشد، بسیار ضعیف است. با وجود این نسبت به تغییرات صورت گرفته در سال‌های اخیر توجه کافی نشده است. در کشورهای رهاشده از مخاصمه به نظر می‌رسد فقر نقشی اساسی در رابطه با انگیزه برای این امر دارد.^{۵۶} در حالی که برخی بر این عقیده‌اند که فقر یکی از فاکتورهای تعیین کننده رادیکالیسم بوده است، رابطه میان آن با افراط‌گرایی خشونت‌آمیز پیچیده است. فقر به طور ذاتی منجر به افزایش خشونت افراط‌گرایانه نمی‌شود. با وجود این محرومیت‌های اجتماعی و حاشیه‌نشینی که متصل به فقر است می‌تواند ظرفیت‌های قابل توجهی برای توسل مردم به خشونت باشد.^{۵۷} در مواردی که اعضای جامعه از دسترسی به خدمات عمومی اولیه و استخدامها منع شوند یا از فرصت‌های آتی موفقیت محروم شوند از خشونت افراط‌گرایانه برای کنار زدن ساختارهای سیاسی و ابراز احساس نارضایتی اجتماعی خود استفاده می‌کنند؛ بنابراین تمایل به سوی افراط‌گرایی می‌تواند در راستای انحراف از فقر و نابرابری نسبت به آسیب پذیرترین اقشار جامعه تشدید شود.^{۵۸} به عقیده واتیکان نیز فقر، بی‌عدالتی و فساد علل کلیدی شورش‌های جهادی خشونت‌آمیز در این کشور هستند.^{۵۹}

برخی بر این عقیده‌اند که بر اساس تحقیقات و ادبیات دانشگاهی هنگامی که بخش از جامعه از دسترسی به آموزش، خدمات سلامت و استخدام کنار نهاده شوند و از فرصت‌های دسترسی به آن در دورنمای آینده نیز محروم شوند، از خشونت یا تروریسم افراط‌گرا برای سوق دادن ساختار سیاسی به سیاست‌ها و احساس نارضایتی اجتماعی آنها استفاده می‌کنند. ظهور افراط‌گرایی خشونت‌آمیز به‌عنوان یک خشونت اجتماعی ساختاری در جامعه می‌تواند به دنبال سیاست ضعیف و فقدان سلسله انسجام اجتماعی رخ دهد.^{۶۰}

هر چند تحقیقات زیادی، به‌خصوص بعد از ۱۱ سپتامبر وجود دارد که این اعتقاد که فقر منجر به افراط‌گرایی شده و مردم را به سوی چنین سازمان‌هایی تطمیع می‌کند را تضعیف می‌کنند؛ ولی در بسیاری از همین تحقیقات یک دیدگاه این است که نابرابری و شرایط اقتصادی اغلب به‌عنوان سوخت

56. Atle Mesøy, Poverty and radicalisation into violent extremism: a causal link? Norwegian Peacebuilding Resource Center, January 2013, 1.

57. Clarissa Cooney, "Does Poverty Result in Violent Extremism?", October 8, 2019.

58. Narelle Wilson and Pius Suratman Kartasasmita, "Resilience Pathways Against Poverty and Extremism: Framing Public Issues Within State Policy and Community Action: Advances in Social Science", *Education and Humanities Research (ASSEHR)*, 141(2017), 209.

59. Vatican News, Mali: Religious extremism fuelled by poverty, 5 November 2020.

60. Wilson, op. cit. 209.

افراط‌گرایی در درون افراد عمل می‌کند. نخست وزیر کشمیر نیز در این رابطه اظهار داشته است که جامو و کشمیر دارای ۲۰ درصد جمعیت زیر خط فقر است و این دلیل بیشتر پذیرفته‌ای است که فقر در اسلحه دست گرفتن جوانان بدون کار و پیوستن آنها به سازمان‌های افراط‌گرا ایفای نقش می‌کند.^{۶۱}

حاشیه‌نشینی و محرومیت از مشارکت در حیات اجتماعی و دسترسی به حقوق و آزادی‌های بشری یکی از مهم‌ترین عوامل گرایش به سوی افراط‌گرایی محسوب می‌شود. یافته‌های گروه کارشناسی سیاست‌سازان و محققان شورای اروپا نقش کار جوانان بر ترویج شهروندی فعال، پیشگیری از حاشیه‌نشینی و رادیکالیسم خشونت‌گرا را بیان می‌دارد.^{۶۲} در این گزارش شورای اروپا بر این عقیده است که توانمندی جوانان نقش گسترده‌ای در شهروندی فعال بودن و حفظ آنها در مقابل دیدگاه‌های افراط‌گرایانه‌ای دارد که به طور بالقوه منجر به رفتارهای افراط‌گرایانه می‌شود.^{۶۳}

به طور مشابه مرکز آفریقایی برای تحقیق و مطالعه در مورد تروریسم^{۶۴} نیز در تحقیقی که در رابطه با فقر، حاشیه‌نشینی و افراط‌گرایی خشونت‌آمیز انجام داده است اظهار داشته است که ۶۹ درصد از جامعه آماری موضوع تحقیق باور دارند که فقر و حاشیه‌نشینی و محرومیت در افریقا به افراط‌گرایی منجر می‌شود.^{۶۵}

در ده اکتبر سال ۲۰۱۵ یک حمله انتحاری در روستای باگا سولا^{۶۶} در کشور چاد باعث کشته شدن ۱۲ نفر از زخمیان شد که مرتکبین آن یک مرد، یک زن و دو کودک انتحاری بودند. جان ساویسکی دلایل مختلفی را برای شرکت زنان در فعالیت‌های تروریستی معرفی می‌کند که عبارت‌اند از: ۱- مقابله با اهداف ظلم و ستم حقارت‌آمیز، به‌عنوان مثال: شورش علیه کسانی که روستای آنها را اشغال کرده‌اند یا مبارزه با ارتش‌های خارجی در کشورشان ۲- نشان دادن تعهد به نهضت ۳- دستیابی به منافع مهم برای خانواده ۴- کسب شهرت. با وجود این به عقیده وی هر چند سربازگیری از زنان و افراطی‌گری آنها برای خشونت به‌عنوان بمب‌گذار انتحاری موضوعی چالش‌انگیز است، ولی بسیاری از زنان انتحاری

61. Richard Mahapatra, Does poverty trigger extremism? Two recent developments could precipitate a global debate on whether poverty triggers extremism, DowntoEarth, 12 July 2018.

62. European Council, The contribution of youth work to preventing marginalization and violent radicalization A practical toolbox for youth workers & Recommendations for policy makers Results of the expert group set up under The European Union Work Plan for Youth for 2016-2018, London, 2017, 1.

63. Ibid. 16.

64. The African Centre for the Study and Research on Terrorism (ACSRT)

65. ACSRT, Poverty, Marginalization and Exclusion Full Violent Extremist, Edition N°01, Algeria, September 2018, 4.

66. Baga Sola

داوطلبانه مرتکب آن نمی‌شوند، بلکه مجبور می‌شوند.^{۶۷} نمونه‌های زیادی از گرایش زنان برای پیوستن به گروه‌های تروریستی همچون داعش را نیز می‌توان در سال‌های اخیر شاهد بود که نشان از نقش زنان در توسعه اقدامات خشونت‌آمیز دارد.^{۶۸}

در این‌گونه موارد جامعه توسل به افراط‌گرایی را به‌عنوان یک جایگزین مناسب برای پاسخ به وضعیت موجود در نظر می‌گیرد. این مسئله به‌خصوص از سوی اقشاری که در حاشیه قرار گرفته‌اند و به‌واسطه تبعیض در بهره‌مندی از نیازهای زندگی دارای محرومیت هستند باعث می‌شود تا این افراد در مقابل دعوت‌های گروه‌های افراط‌گرا به این گروه‌ها متمایل شوند یا دست کم اقدامات این گروه‌ها را مورد تشویق قرار داده یا آنها را موجه بدانند.

۴- بهره‌گیری از توسعه پایدار در سیاست‌های مقابله با افراط‌گرایی

در شرایطی که توسعه‌نیافتگی یکی از علل توسعه افراط‌گرایی و گرایش به سوی آن تلقی می‌شود پیگیری اهداف توسعه پایدار می‌تواند به‌عنوان یکی از سازکارهای مقابله با افراط‌گرایی در کنار سایر راهکارها از جمله راهکارهای پیشگیرانه یا راهکارهای واکنشی به کار گرفته شود.^{۶۹} رئیس‌جمهوری یمن در حاشیه اجلاس مجمع عمومی سازمان ملل عنوان کرد اگر افراط‌گرایی را ریشه ناامنی‌های منطقه بدانیم به سادگی می‌توان رابطه معکوس افراط‌گرایی با توسعه پایدار را درک کنیم.^{۷۰} وزیر امور خارجه ایران نیز مهم‌ترین اولویت برای دستیابی به اهداف توسعه را مبارزه با افراط‌گرایی و خشونت معرفی می‌کند.^{۷۱} همین‌طور در این راستا مقابله با محرومیت‌های نسبی از سوی برخی به‌عنوان یکی از ریشه‌های افراط‌گرایی به‌عنوان عاملی که باید مورد توجه قرار گیرد مطرح شده است.^{۷۲} با وجود این تأکیدها این مسئله مطرح می‌شود که توسعه پایدار چگونه می‌تواند در بستر سیاست‌های مبارزه با افراط‌گرایی تعریف شود. برای این

67. Fr. John Sawicki, "Why Terrorists Use Female and Child Suicide Bombers", *Journal of the Catholic Health Association of the United State*, July-August 2016.

۶۸. برای اطلاعات بیشتر در این خصوص نک:

Isis calls on women to fight and launch terror attacks for first time 'Unprecedented' change comes as group continues to lose territory in Syria and Iraq.

69. UN, Plan of Action to Prevent Violent Extremism, 24 December 2015, A/70/674.P.6.

۷۰. محمد فرامرزی، «افراط‌گرایی، توسعه پایدار و دیپلماسی تجاری»، تاجران، ۷ مهر ۱۳۹۴.

۷۱. «ظریف در نشست موضوعی مجمع عمومی سازمان ملل پیرامون دستیابی به اهداف توسعه پایدار»، پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، ۳ اردیبهشت ۱۳۹۵.

۷۲. مختار شیخ‌حسینی، «محرومیت‌های سیاسی - اجتماعی: بستر جامعه‌شناختی افراط‌گرایی معاصر»، علوم سیاسی، ۸۳ (۱۳۹۷)، ۱۳۴.

منظور دو راهکار می‌تواند مورد توجه قرار گیرد که عبارت‌اند از راهکار مبتنی بر اهداف و راهکار مبتنی بر روش.

۴-۱- راهکار مبتنی بر مؤلفه‌های توسعه پایدار

نخستین و ساده‌ترین راهکاری که برای بهره‌گیری از توسعه پایدار به‌عنوان بخشی از سیاست جامع مبارزه با افراط‌گرایی می‌توان در نظر گرفت توجه به اهداف توسعه پایدار است. در این دیدگاه تأکید بر اهدافی قرار می‌گیرد که میان دستیابی به توسعه پایدار و مبارزه با افراط‌گرایی مشترک هستند. به طور اخص در این میان می‌توان به مؤلفه‌هایی اشاره کرد که تقلیل‌دهنده شکاف‌های اجتماعی هستند. مبارزه با فقر، بیکاری و محرومیت‌های اجتماعی در این دسته قرار دارند.

کارین گرافت بر این عقیده است که «باید شرایطی را که اجازه می‌دهد افراط‌گرایی خشونت‌آمیز اقدام به جذب نیروهای انسانی و ساختار حمایتی متداول کند بررسی نمود. وی در بررسی یمن یکی از عواملی که به طور فزاینده‌ای باید مورد توجه قرار گیرد را فقر معرفی می‌کند»^{۷۳}. گزارشگر برنامه عمران ملل متحد در گزارش نهایی گروه کاری موسسه صلح ایالات متحده^{۷۴} اظهار می‌دارد که «مبارزه با تروریسم به‌خصوص در رابطه با کشورهای شکننده که بیشتر با بحران، مخاصمه و فقر روبرو هستند کافی نیست»^{۷۵}.

تمرکز بر اهداف از دستورالعمل توسعه پایدار که بر چالش‌های مذکور متمرکز هستند به‌عنوان بخشی از راه‌حل‌های مبارزه با افراط‌گرایی باید مورد توجه ویژه قرار گیرد. رویکرد کلی نسبت به این دسته از اهداف باید متفاوت باشد. در واقع نباید آنها را فقط به‌عنوان آرمان‌هایی نگرست که در بلندمدت دولت‌ها قصد دارند تا در راستای رسیدن به آنها تلاش نمایند. اهداف مندرج در اعلامیه توسعه هزاره و همین‌طور سند ۲۰۳۰ موارد مشترکی را نشان می‌دهد که به‌عنوان ریشه‌های شیوع افراط‌گرایی نیز بیان شده‌اند. ریشه‌کن کردن فقر مطلق و گرسنگی، ترویج برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان، پیشگیری از مرگ کودکان و مبارزه با بیماری‌ها^{۷۶} نه تنها در میان اهداف هشت‌گانه اعلامیه توسعه هزاره بیان شده‌اند، بلکه

73. Corinne Graff, *Poverty, Development, and Violent extremism in Weak States* (Washington: Brookings Institution, 2010), 43.

74. Task Force on Extremism in Fragile States, *Preventing Extremism in Fragile States: A New Approach: Final Report of the Task Force on Extremism in Fragile States*, United States Institute of Peace, February 26, 2019.

75. Okai, Asako & Ulrika Modéer, *New approaches to preventing violent extremism*, UNDP, April 25, 2019.

76. The World Bank, *Millennium Development Goals*, 2014.

در اهداف سند توسعه پایدار ۲۰۳۰ نیز دوباره تأکید شده‌اند. با وجود این به نظر می‌رسد رویکرد تبیین شده در سند اخیر را تنها باید از دیدگاه مبتنی بر توسعه پایدار نگریست. به‌عنوان مثال ریشه‌کن کردن فقر مطلق یا کاهش دست‌کم نصف جمعیت‌هایی که در فقر زندگی می‌کنند بنابر تعاریف ملی که به‌عنوان اهداف ذیل آرمان‌های شماره ۱ سند ۲۰۳۰ تعیین گردیده‌اند، فقط بر اساس دیدگاهی است که دستیابی به توسعه پایدار را مدنظر دارد.^{۷۷} این در حالی است که اهدافی از این دست نقطه مشترک میان دستیابی به توسعه پایدار و اقدامات پیشگیرانه در بستر سیاست‌های مبارزه با افراط‌گرایی هستند. لذا لازم است تا تفکیکی میان آرمان‌های مشترک در این دو حوزه یا دست‌کم در مورد اهداف تعریف شده ذیل آنها بسته به تقاون آنها با سیاست‌های ضد افراط‌گرایی صورت پذیرد.

البته نمی‌توان از این حقیقت چشم‌پوشی نمود که اهداف تعریف شده در برنامه عمل‌های توسعه پایدار هم‌پوشانی کاملی با سیاست‌های مبتنی بر مهار ریشه‌های مرتبط با توسعه‌نیافتگی افراط‌گرایی ندارند. به‌عنوان مثال هر چند مسئله توانمندسازی یکی از این نقاط مشترک است، اما تنها توانمندسازی‌های جنسیتی در مرکز توجه برنامه‌های توسعه پایدار بوده‌اند؛ بنابراین این سیاست‌ها در عین حال که باید خط‌مشی هدفمندتر و کارآمدتر نسبت به این آرمان‌ها و اهداف ترسیم کنند، نباید تنها محدود به جنبه‌هایی باشند که در اهداف توسعه پایدار بیان می‌شوند.

۴-۲- رویکرد مبتنی بر هماهنگی توسعه پایدار و افراط‌گرایی

هر چند تفکیک میان انواع مختلف اهداف و آرمان‌های توسعه پایدار بسته به میزان همخوانی آنها با سیاست‌های مهار ریشه‌های اقتصادی و اجتماعی افراط‌گرایی می‌تواند مفید باشد، با وجود این به نظر نمی‌رسد این رویکرد بتواند به تنهایی از کلیه قابلیت‌های اهداف توسعه پایدار برای مقابله با افراط‌گرایی بهره‌مند شود. رویکرد مذکور تنها به این امر بسنده می‌کند که برخی از اهداف و آرمان‌های توسعه پایدار باید به گونه دیگری نگریسته شود و تنها در بستر رژیم حقوقی توسعه پایدار تعریف نشود. به نظر می‌رسد سیاست مبارزه با افراط‌گرایی باید به‌عنوان چتری بر کلیت سیاست‌های دستیابی به توسعه پایدار سایه افکند. به‌گونه‌ای که در تدوین هرگونه سیاست ملی و بین‌المللی برای دستیابی به توسعه پایدار به این امر نیز توجه شود که عدم دستیابی به توسعه پایدار و شکست در مبارزه با ترویج و گسترش افراط‌گرایی در یک مسیر گام برمی‌دارند؛ بنابراین دستیابی به هر یک مستلزم توجه به دیگری است. این به آن معناست

77. Department of Economic and Social Affairs, Sustainable Development Goal 1, Department of Economic and Social Affairs.

که هر چند هدف‌همین آرمان برنامه عمل ۲۰۳۰ به تقویت ابزارهای اجرا و حیاتی‌سازی مجدد مشارکت جهانی برای توسعه پایدار اختصاص یافته است^{۷۸}، هنگامی که برنامه عمل مذکور در پرتو سیاست مبارزه با افراط‌گرایی نگریسته شود از جایگاه برجسته‌تری نسبت به سایر آرمان‌ها برخوردار می‌باشد. این به آن معنی است که تقویت جریان منابع داخلی و تأکید بر کمک‌ها به کشورهای در حال توسعه ذیل این آرمان به تنهایی کافی نیست.

از منظر رویکرد توسعه‌محور توسعه پایدار، مناسبات انسانی را با این منظور که در توسعه، انسان اعم از زن و مرد و کودک و جوان باید در مرکز توجه قرار گیرد و توسعه حول محور مردم باشد نه مردم حول محور توسعه و در نتیجه یک مؤلفه مهم چنین توسعه‌ای یعنی حق مردم برای شرکت در تصمیم‌گیری‌های اثرگذار بر زندگی‌شان را مورد تأکید قرار می‌دهد^{۷۹}؛ اما هنگامی که توسعه پایدار و افراط‌گرایی به‌عنوان یک برنامه مشترک نگریسته شوند و هر یک بر سیاست‌های دیگری جهت‌دهی داشته باشد مشارکت تعریفی جدید به خود می‌گیرد. مبارزه با افراط‌گرایی ایجاب می‌کند تا در کنار رفع موانع اقتصادی و اجتماعی برای اقشار حاشیه‌ای، آنها خود نقشی فعال در اجرای این سیاست‌ها بر عهده داشته باشند؛ بنابراین نخست اینکه در اولویت‌بندی‌های جریان منابع لازم است تا کانون‌های مستعد گرایش به سمت افراط‌گرایی شناسایی شده و اولویت‌بندی‌های جغرافیایی، گروه‌ها و موضوعات هم‌راستا با سیاست‌های توسعه‌ای بر سیاست‌های ضد افراط‌گرایی نیز متمرکز باشد؛ دوم اینکه مشارکت اقشار هدف نیز مورد اهتمام قرار گیرد. این مسئله هم در سطح اقدامات ملی و هم در سطح کمک‌های بین‌المللی باید صورت پذیرد. این به آن معنی است که همسویی دو هدف مبارزه با افراط‌گرایی و دستیابی به توسعه پایدار ایجاب می‌کند تا جهت‌گیری برنامه‌های توسعه‌ای تنها با رویکرد توسعه‌محور تعریف و اولویت‌بندی نشود، بلکه ملاحظات و دغدغه‌های گسترش گرایش به سمت افراط‌گرایی نیز مدنظر قرار گیرد و وضعیت‌های پیش‌رو به‌عنوان هشدارهای اولیه در اولویت‌سنجی اهداف و آرمان‌های توسعه پایدار چه به لحاظ سلسله‌مراتب موضوعی و چه به لحاظ اجرای جغرافیایی لحاظ شود.

بدیهی است برای این منظور بهره‌گیری از سازکارهای سازمان یافته‌تر همچون استفاده از قابلیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد و بنگاه‌های تجاری می‌تواند هم در تسریع بهبود شرایط و هم بسترسازی اقدامات

78. Department of Economic and Social Affairs, Sustainable Development Goal 17, Department of Economic and Social Affairs.

79. سیدداود آقایی، «راهبردهای توسعه پایدار در سازمان ملل متحد»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۵۹، (۱۳۸۲)، ۱۶-۱۷.

مقابله‌ای مؤثر باشد. توانمندی‌های این نهادها در گسترش کمی و کیفی سیاست‌های توسعه پایدار هدفمند و مبتنی بر مهار بسترهای افراط‌گرا هم از بُعد توسعه آگاهی‌رسانی و آموزش و هم بهبود وضعیت اقتصادی جامعه می‌توانند تاثیرگذار باشند.

نتیجه‌گیری

رفتارهای ریشه گرفته از افراط‌گرایی به یکی از مهم‌ترین چالش‌های جامعه بین‌المللی تبدیل شده است. هر چند عوامل مختلفی وجود دارد که منجر به ظهور افراط‌گرایی و شیوع آن می‌شوند، در این میان چالش‌های ناشی از توسعه‌نیافتگی و به طور اخص محرومیت‌ها و تبعیض‌های شایع در جوامع توسعه‌نیافته یکی از مهم‌ترین دلایلی هستند که اقشار مختلفی از جامعه را به سوی تفکرات و گروه‌های افراط‌گرا سوق می‌دهند. در چنین جوامعی بسیاری از افراد، افراط‌گرایی و خشونت را به‌عنوان پاسخ و جایگزینی مناسب برای مقابله با وضع موجود تلقی می‌کنند و بنابراین تبلیغ‌های افراط‌گرایانه راحت‌تر موفق به همسویی و حتی جذب افراد می‌شود.

بدیهی است در چنین وضعیتی سیاست‌های واکنشی اعم از اقدامات نظامی یا محاکمه و مجازات افراط‌گرایان به‌تنهایی نمی‌تواند پاسخگو باشد. بلکه لازم است تا ریشه‌های گرایش به این پدیده شناخته و سیاست‌های مقابله با آنها تنظیم شود. در این میان دستیابی به توسعه پایدار به‌عنوان یکی از دغدغه‌های جامعه بین‌المللی می‌تواند مؤثر باشد. هر چند به‌کرات از سوی بازیگران بر این امر تأکید شده است که میان افراط‌گرایی و توسعه پایدار ارتباط وجود دارد و دستیابی به دومی راهکار مبارزه با اولی می‌باشد؛ با وجود این باید توجه داشت که نمی‌توان این دو را در بستر دو رژیم مجزا تعریف نمود. بر خلاف قواعد اعتباری، مرزبندی‌های عالم اعتبارات در وقایع خارجی وجود ندارد. همین امر ایجاب می‌کند تا قواعد نیز در بستر تعامل با یکدیگر نگر بسته شوند تا بتوانند کارآمدی مناسب را داشته باشند. هر چند دستورالعمل‌ها و برنامه‌های توسعه پایدار مؤلفه‌هایی را بیان داشته و برای هر یک اهداف و شاخص‌هایی را تعریف می‌کنند، با وجود این به نظر می‌رسد این رویکرد نمی‌تواند کارآمدی مناسبی را برای نقاط اشتراک میان دلایل گسترش افراط‌گرایی و توسعه پایدار ارائه دهد.

لازم است تا این اهداف و معیارها و شاخص‌های آن در بستری تبیین شوند که هر دو هدف را به صورت توأمان دنبال کنند. این به آن معناست که در میان آرمان‌های توسعه پایدار ممکن است سلسله‌مراتب و اولویت‌بندی‌هایی ایجاد شود به‌گونه‌ای که مشترکات میان آن با سیاست‌های ضد

افراط‌گرایی در مرکزیت قرار داشته باشند و بنابراین رویکرد متفاوتی نسبت به چگونگی دستیابی به آنها، تخصیص منابع مالی و انسانی و حتی زمان‌بندی‌های دستیابی به آنها اتخاذ شود. در عین حال لازم است تا پدیده‌های مختلف در کنار یکدیگر نگریسته شوند. این به آن معناست که کلیت سیاست‌های توسعه‌ای کشورها و جامعه جهانی لازم است تا زیر چتر سیاست‌های مبارزه با افراط‌گرایی قرار گیرد. نتیجه چنین امری این است که هرگونه برنامه‌ریزی در تحقق اهداف توسعه پایدار باید با این رویکرد تدوین شود که آثار و کارآمدی آن در مبارزه با افراط‌گرایی نیز سنجیده شود و بر این اساس ممکن است عدم توازن‌هایی در این برنامه‌ها بر مبنای اولویت‌های فوری‌تر مبارزه با افراط‌گرایی نمایان گردد. مسئله‌ای که چهره جدیدی از اهداف و آرمان‌های توسعه پایدار در بستر مبارزه با افراط‌گرایی ارائه می‌دهد.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- آقای، سیدداود. «راهبردهای توسعه پایدار در سازمان ملل متحد». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۵۹، (۱۳۸۲)، ۱۱-۲۷.
- اسلامی، محسن و بهروز ایزد. «بررسی علل نفوذ داعش در آسیای مرکزی و پیامدهای احتمالی آن». فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۲۱، ۶(۱۳۹۶)، ۲۲۵-۲۵۱.
- <https://doi.org/10.22054/qpps.2017.7693>
- «توسعه‌نیافتگی برخی کشورهای منطقه حاصل نظام‌های استبدادی و موروثی است». پایگاه خبری - تحلیلی قدس آنلاین، ۱۸ اردیبهشت ۱۳۹۵، تاریخ دسترسی ۱۸ آذر ۱۴۰۰.
- <http://www.qudsonline.ir/news/376633/>
- حق پرست، سعید، احسان شاکری و ربابه پورجلی. «واکاوی علل توسعه‌نیافتگی سیاسی کشورهای مسلمان درگیر پدیده تروریسم در خاورمیانه». فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، ۱۰، ۳(۱۳۹۹)، ۲۵۷-۲۸۱.
- 10.22034/IRR.2020.124966
- خدادادی، امیرحسین. «اقتصاد سیاسی و ریشه‌های تاریخی توسعه‌نیافتگی با تمرکز بر مطالعه تأثیر سیاست‌های استعماری بر روند تولید در کشورهای توسعه‌نیافته». سومین کنفرانس مهندسی صنایع، اقتصاد و مدیریت، ۱۳۹۹.
- <https://civilica.com/doc/1163281>
- رمضان‌زاده، فرهاد و سیدابراهیم میرشاه. «واکاوی افراط‌گرایی دینی و نقش تعلیم و تربیت اسلامی در مهار آن». پویب در آموزش علوم انسانی، ۳، ۱۰(۱۳۹۷)، ۸۲-۹۸.
- 20.1001.1.27172260.1397.4.10.6.9
- شیخ‌حسینی، مختار. «محرومیت‌های سیاسی - اجتماعی؛ بستر جامعه‌شناختی افراط‌گرایی معاصر». علوم سیاسی، ۸۳، ۱۳۳-۱۵۷، (۱۳۹۷).
- «ظریف در نشست موضوعی مجمع عمومی سازمان ملل پیرامون دستیابی به اهداف توسعه پایدار»، پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، ۳ اردیبهشت ۱۳۹۵، تاریخ دسترسی ۱۸ آذر ۱۴۰۰.
- <https://dolat.ir/detail/278240>
- فرامرزی، محمد، «افراط‌گرایی، توسعه پایدار و دیپلماسی تجاری» تاجران، ۷ مهر ۱۳۹۴، تاریخ دسترسی ۱۸ آذر ۱۴۰۰.
- <https://www.aaajeraan.com/index.php/diplomacytejary-list/1282-2015-09-29-18-24-55>
- «فقر و توسعه‌نیافتگی عامل خشونت افراط و تروریسم». خبرگزاری دانشجو، ۲۰ بهمن ۱۳۹۴، تاریخ دسترسی ۱۸ آذر ۱۴۰۰.
- <https://snn.ir/fa/news/486370>
- گر، تد رابرت، چرا انسان‌ها شورش می‌کنند؟ تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۹۹.
- متوسلی، فاطمه. «افراط‌گرایی خشونت‌آمیز تحت تأثیر مبانی فکری بنیادگرایی (۱): مروری بر نظریه‌های علوم اجتماعی». پژوهش ملل، ۴۵، ۴۷-۷۶، (۱۳۹۸).
- محرمی، توحید. «ناسازگاری افراط‌گرایی و خشونت با مفهوم جهاد در اسلام». فصلنامه علمی مطالعات فرهنگ-ارتباطات، ۵۰، ۲۱۹-۲۴۰، (۱۳۹۹).
- مرادی، عبدالله و نصرالله کلانتری. «مؤلفه‌های امکانی - امتناعی و کنش‌های انطباقی در روندهای آینده

افراط‌گرایی سلفی در جهان اسلام». فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، ۲، (۱۳۹۹)، ۱۰۱-۱۳۰.
- میراحمدی، منصور و علی‌اکبر ولدبیگی. «جریان‌های سلفی؛ از انقیاد تا افراط‌گرایی». جستارهای سیاسی معاصر، ۵، (۱۳۹۳)، ۱۱۱-۱۳۲.

https://politicalstudy.ihs.ac.ir/article_1412.html

- وندر والت، یوهانس ال. نیاز به اصلاح سیاست آموزشی برای مقابله با افراط‌گرایی مذهبی با توجه به سه سند سیاست آفریقای جنوبی. فصلنامه ایرانی آموزش و پرورش تطبیقی، ۱، (۱۳۹۷)، ۲۹-۴۴.
10.22034/IJCE.2018.87729

ب) منابع خارجی

- Abbas, Faisal J. Is It Called 'Terrorism' or 'Violent Extremism'? Jun 02, 2016, last Accessed 11/9/2021, https://www.huffpost.com/entry/is-it-called-terrorism-or_b_7499384

- ACSRT. Poverty, Marginalization and Exclusion Full Violent Extremist, Edition N°01, Algeria, September 2018.

- Bhatia, Kartika and Hafez Ghanem. "How do education and unemployment affect support for violent extremism? Evidence from eight Arab countries". *Global Economy and Development Working Paper* 102, March 2017, 2-38. <https://www.brookings.edu/articles/how-do-education-and-unemployment-affect-support-for-violent-extremism/>

- Cooney, Clarissa. Does Poverty Result in Violent Extremism?». October 8, 2019, <https://borgenproject.org/does-poverty-result-in-violent-extremism/>

- Department of Economic and Social Affairs. Sustainable Development Goal 1, last accessed 10/10/2021, <https://sdgs.un.org/goals/goal1>

- Department of Economic and Social Affairs. Sustainable Development Goal 17, accessed 10/10/2021, <https://sdgs.un.org/goals/goal17>

- Department of Justice, last Accessed 10/9/2021. <https://cve.fbi.gov/whatis>

- European Council. The contribution of youth work to preventing marginalization and violent radicalization A practical toolbox for youth workers & Recommendations for policy makers Results of the expert group set up under the European Union Work Plan for Youth for 2016-2018, London, 2017.

- GA, A world against violence and violent extremism, Resolution adopted by the General Assembly on 20December2017, UN Doc. A/RES/72/241,p.2.

- GA, Human rights and preventing and countering violent extremism, Resolution adopted by the Human Rights Council on 2 October 2015, A/HRC/RES/30/15.

- GA, Plan of Action to Prevent Violent Extremism Report of the Secretary-General, UN Doc. A/70/674, 24 December 2015.

- Ghosh, Ratna, W. Y. Alice Chan, Ashley Manuel & Dilmurat M. D. Mahmut. "Can education counter violent religious extremism?". *Canadian Foreign Policy Journal*, 23, 2(2017), 117-133. 10.1080/11926422.2016.1165713.

- Graff, Corinne. Poverty, Development, and Violent extremism in Weak States. Washington: Brookings Institution, 2010.
- International Center for Counter-Terrorism, CT Strategic Communications, last accessed 10/9/2021, <http://www.gsdrc.org/professional-dev/violent-extremism/>.
- Isis calls on women to fight and launch terror attacks for first time 'Unprecedented' change comes as group continues to lose territory in Syria and Iraq, last Accessed 16/9/2021, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-war-syria-iraq-women-call-to-arms-islamic-state-terror-attacks-propaganda-change-ban-frontline-a7986986.html>.
- Living Safe Together, What is violent extremism? last accessed 15/9/2021, <https://www.livingsafetogether.gov.au/resources/Documents/cve-fact-sheet-translation-dari.pdf>.
- Mahapatra, Richard, Does poverty trigger extremism? Two recent developments could precipitate a global debate on whether poverty triggers extremism, DowntoEarth, 12 July 2018, At: <https://www.downtoearth.org.in/blog/climate-change/does-poverty-trigger-extremism-61075>
- Mass Violence and Extremism: Information for Educators and School Administrators, A joint project of the Anti-Defamation League and START, The National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, last Accessed 15/9/2021. <https://www.adl.org/sites/default/files/documents/assets/pdf/combating-hate/ADL-START-Mass->
- Mesøy, Atle, Poverty and radicalisation into violent extremism: a causal link? Norwegian Peacebuilding Resource Center, January 2013.
- Okai, Asako & Ulrika Modéer, New approaches to preventing violent extremism, UNDP, April 25, 2019, At: <https://www.undp.org/content/undp/en/home/blog/2019/new-approaches-to-preventing-violent-extremism.html>
- Sarah Lyons-Padilla, Michele J. Gelfand, Hedieh Mirahmadi, Mehreen Farooq, & Marieke van Egmond, Belonging nowhere: Marginalization & radicalization risk among Muslim immigrants, January 2016, https://www.researchgate.net/publication/301220983_Belonging_nowhere_Marginalization_radicalization_risk_among_Muslim_immigrants.
- Sawicki, Fr. John. "Why Terrorists Use Female and Child Suicide Bombers". *Journal of the Catholic Health Association of the United State*, July-August 2016, last Accessed 16/9/2021, <https://www.chausa.org/docs/default-source/health-progress/why-terrorists-use-female-and-child-suicide-bombers.pdf?sfvrsn=2>

- SC, Resolution 2482, UN Doc. S/RES/2482, 19 July 2019.
- SC, Resolution 2511 (2020), UN Doc. S/RES/2511, 25 February 2020.
- Steadman, Leanne Erdberg. The Role of Aid and Development in the Fight Against Extremism: International assistance can undercut radicalization by addressing the grievances that extremists use to recruit, United States Institute of Peace, February 4, 2020 At: <https://www.usip.org/publications/2020/02/role-aid-and-development-fight-against-extremism>.

- Task Force on Extremism in Fragile States, Preventing Extremism in Fragile States: A New Approach: Final Report of the Task Force on Extremism in Fragile States, United States Institute of Peace, February 26, 2019.
  - Terrorism and Extremism: Parents' Q&As, last Accessed 12/9/2021, <https://educateagainsthate.com/what-is-extremism/>.
  - The World Bank. Millennium Development Goals, 2014, last accessed 10/10/2021, <https://www5.worldbank.org/mdgs/>
  - UK Secretary of State for the Home Department, Counter-Extremism Strategy, UK, 2015.
  - UN. Plan of Action to Prevent Violent Extremism, 24 December 2015, A/70/674.
  - UNESCO. Preventing Violent Extremism, last accessed 10/9/2021. <https://en.unesco.org/preventingviolentextremism>
  - UNSC. Threats to international peace and security caused by terrorist acts, resolution 2178, UN Doc. S/RES/2178 (2014), 24 September 2014.
  - Vatican News, Mali: Religious extremism fuelled by poverty, 5 November 2020, last accessed 12/10/2021, <https://www.vaticannews.va/en/church/news/2020-11/mali-poverty-jihad-extremism-arvedo-godina.html>
  - Wilkson, Paul. "Extremist ideologies and movements in democratic societies», *Policy Studies*, 6, 3(1986), 26-36. DOI: 10.1080/01442878608423449
  - Wilson, Narelle and Pius Suratman Kartasasmita. "Resilience Pathways Against Poverty and Extremism: Framing Public Issues Within State Policy and Community Action". *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*, 141(2017), 209-2013. 10.2991/icoposdev-17.2018.44
  - Youngblood, Mason. "Extremist ideology as a complex contagion: the spread of far-right radicalization in the United States between 2005-2017". *Humanities and Social Sciences Communications*, 7, 49 (2020). 1-10. <https://doi.org/10.1057/s41599-020-00546-3>
- Violence-and-Extremism-Backgrounder-for-Educators-and-School-Administrators.pdf.